

ANNA DYMMEL* – LUBLIN

WARTOŚĆ LUBELSKICH AKT NOTARIALNYCH JAKO ŹRÓDŁA DO BADAŃ PRYWATNYCH KSIĘGOZBIORÓW DUCHOWIEŃSTWA W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

Wstęp

Księgozbiory domowe stanowią świadectwo społeczno-kulturowej funkcji książki, a przyjmując szerszą antropologiczną perspektywę, są ważnym elementem kultury danego środowiska. Już Karol Głombiowski pisząc o funkcji dzieła religijnego zwracał uwagę na potrzebę badań nad księgozbiorami, ich strukturą, uznając je za wyraz postaw środowiska, świadectwo „akceptacji tych czy innych poglądów koło których czytelnik skupił większą ilość pozycji książkowych”¹. Biblioteki kościelne niejednokrotnie były już przedmiotem badań, jednak zwykle skupiano się nad książką w środowisku klasztornym, bibliotekami parafialnymi, badano też, chociaż mniej intensywnie, księgozbiory prywatne duchowieństwa szczególnie w okresie przed zaborami². Znaczne luki można także napotkać w przypadku badań księgozbiorów prywatnych duchowieństwa w XIX wieku. Jeśli badacze podejmowali ten temat, to chętniej skupiali się na zachowanych przy-

* Anna Dymmel – dr hab. bibliologii i informatologii; adiunkt w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; e-mail: annadymmel@wp.pl
ORCID 0000-0003-3532-3590

¹ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, s. 81.

² Zob. L. Grzebień, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 22 (1971) s. 70-120; W. Wójcik, *Ksiądz Stefan Żuchowski (1666-1716): Uczony, pisarz i bibliofil*, ABMK, 40 (1980) s. 161-169; J. Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII-XVIII w.*, ABMK, 32 (1976) s. 248-271; D. Główka, *Księgozbiory duchowieństwa plockiego w XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 102 (1995) s. 15-26; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Kanonik warszawski Jan Chociński (1572-1617) i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne”, 46 (2002) s. 177-188; B. Iwańska-Cieślak, *Prywatne księgozbiory członków kapituły katedralnej we Włocławku w XVII wieku*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 2 (2010) s. 9-29; A. Kwaśniewski, *Księgozbiory prywatne zachowane w bibliotece kapituły kieleckiej (XV-XVIII wiek)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 62 (2012) s. 69-94.

najmniej fragmentarycznie kolekcjach, bibliotekach znanych postaci lub bogatszych zbiorach³. O gromadzeniu księgozbiorów przez ogół duchowieństwa pisała Elżbieta Słodkowska, opierając się na ogłoszeniach prasowych z lat 1815-1830. Dość liczne ogólne wzmianki o zasobniejszych bibliotekach proboszczów ofiarującym swe zbiory lokalnym szkołom, stanowiły świadectwo bardziej rozległych zainteresowań właścicieli, chociaż jednocześnie badaczka przypisywała ogółowi kleru obojętność wobec słowa pisanego, podkreślając ograniczanie się jedynie do gromadzenia pojedynczych druków niezbędnych w pracy duszpasterskiej⁴. O księgozbiórach niższego duchowieństwa pisał Czesław Erber przy okazji omawiania kultury książki na Kielecczyźnie⁵, zaś Hubert Mazur podjął badania nad księgozbiórami duchowieństwa parafialnego, na przykładzie guberni radomskiej⁶, ponadto obszerniejszego opracowania doczekały się księgozbiory prywatne duchowieństwa śląskiego w XIX i XX w.⁷

Niedostatek i fragmentaryczność badań nad księgozbiórami szerszych kręgów duchowieństwa wiązały się m.in. z problemami źródeł, które pozwoliłyby na podjęcie bardziej kompleksowych analiz⁸. O brakach źródłowych w tym zakresie pisał także ks. Daniel Olszewski zajmujący się aktami konsystorskimi, który zwracał uwagę na zawarte w nich zbyt ogólnikowe informacje dotyczące księgozbiorów prywatnych, uniemożliwiające satysfakcjonujące opracowanie zagadnienia⁹. Tymczasem księgozbiory prywatne, stanowiące przynajmniej potencjalnie krąg lektur właściciela, mogą być traktowane jako świadectwo kultury umysłowej danego środowiska. Jak stwierdził H. Mazur, poznanie „źródeł inspiracji intelektualnych kleru ma znaczenie o tyle istotne, że grupa ta kształtowała światopogląd mas społecznych”¹⁰ oraz kulturę i życie religijne polskiego społeczeństwa¹¹.

³ Zob. U. Paszkiewicz, *Księgozbiór Stanisław Staszica w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie: studium proveniencyjne*, „Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi”, 9 (1989) s. 79-123; J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji wschodniej 1772-1918*, Kraków 2001, s. 110-112; K. Rulka, *Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy w bibliotece seminarium wrocławskiego*, „Studia Włocławskie”, 5 (2002) s. 412-438; B. Iwańska-Cieślak, *Księgozbiór biskupa sufragana Karola Ludwika Pollnera w świetle spisu z 1887 roku*, w: *Studia z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2007-2010*, red. Z. Kropidłowski, D. Spychała, K. Woźniak, Bydgoszcz 2010, s. 33-46.

⁴ E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, Warszawa 1996, s. 178-179.

⁵ Cz. Erber, *Dzieje książki na Kielecczyźnie*, Kielce 1996, s. 146-170.

⁶ H. Mazur, *Księgozbiory duchowieństwa parafialnego w świetle akt Kontroli Skarbowej przy Sądach Guberni Radomskiej w Kielcach*, w: *Społeczeństwo i kultura w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettinger, J. Szczepański, Kielce 2009, s. 35-52.

⁷ W. Pawłowicz, *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, Katowice 2009.

⁸ K. Migoń, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce”, 15 (1985) s. 3-18.

⁹ D. Olszewski, *Akta Konsystorza Kieleckiego jako podstawa do badań nad parafiami i duchowieństwem pierwszej połowy XIX wieku*, ABMK, 19 (1969) s. 5-30; tenże, *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku*, „Rocznik Świętokrzyski”, 16 (1989) s. 147-173.

¹⁰ Mazur, *Księgozbiory duchowieństwa*, s. 36.

¹¹ D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1986, s. 9-10.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na akta notarialne i ich wartość źródłową dla badań prywatnych księgozbiorów duchowieństwa, a w szerszym ujęciu do badań nad kulturą środowiska, na przykładzie lubelskich akt. Badacze niejednokrotnie zwracali uwagę na potencjał i znaczenie wspomnianych źródeł, szczególnie pochodzących z terenu Królestwa Polskiego, dla badań historii społecznej i gospodarczej¹². Dostrzegano także możliwości ich wykorzystania do poznawania dziejów kultury, w tym historii książki i czytelnictwa¹³. Źródłoznawczej analizie zostały poddane akta notarialne z terenu Galicji pod kątem ich przydatności do badań nad historią gospodarki, rodziny, kobiet¹⁴. Natomiast uwagi o możliwościach wykorzystania akt notarialnych do badań nad księgozbiorem prywatnymi duchowieństwa pojawiały się jedynie na marginesie ogólniejszych rozważań¹⁵ lub w kontekście nielicznych badań nad zbiorami kapłańskimi¹⁶. Niewątpliwie temat ten wymaga szczegółowego omówienia, szczególnie wobec skromnego stanu badań nad księgozbiorem duchowieństwa doby zaborów.

Akta notarialne – powstanie i stan obecny

Warto zwrócić uwagę na dobry stan zachowania źródeł notarialnych nie tylko w skali regionalnej, ale i ogólnopolskiej. Akta notarialne przechowywane pierwotnie przy sądach, do archiwów państwowych trafiły po 1955 r., uniknęły przy tym zniszczeń wojennych, które niejednokrotnie były udziałem innych archiwaliów. Stanowią one obecnie dobrze zachowane i obfite zasoby powstałe zarówno w ośrodkach z terenu Królestwa Polskiego, jak i innych zaborów¹⁷. Lubelskie akta notarialne tworzą obszerny zespół Notariusze miasta Lublina 1810-1951, przechowywany w Archiwum Państwowym w Lublinie. Z lat 1810-1863 pochodzą akta z 14 kancelarii działających, w zależności od właściwości sądów przy których zostały usytuowane, w obrębie województwa (a później guberni), bądź sądów pokoju czyli w praktyce na obszarze powiatu (okręgu). W znacznej mierze

¹² J.-P. Poisson, *Notaires et société. Travaux et de sociologie notariale*, Paris 1985. Pełniejsze omówienie stanu badań: Sz. Kozak, *Akta notarialne jako źródło historyczne. Metodologia i kierunki badań, postulaty badawcze*, „Studia Źródłoznawcze”, 46 (2009) s. 141-152.

¹³ H. Chamerska, *Akta hipoteczne i notarialne jako źródła badań nad księgozbiorem prywatnymi XIX-XX wieku (zagadnienia metodologiczne)*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi”, 3 (1977) s. 5-22; M. Lech, *Akta notarialne jako źródła do badań nad księgozbiorem domowymi*, „Studia o Książce”, 9 (1979) s. 187-201. Szersze omówienie stanu badań: A. Dymmel, *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 2013, s. 15-28.

¹⁴ Sz. Kozak, *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004.

¹⁵ A. Dymmel, *Akta notarialne w badaniach bibliologia*, w: *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004, s. 27-36.

¹⁶ Mazur, *Księgozbiory duchowieństwa parafialnego*, s. 36-38.

¹⁷ K. Jaroszek, *Notariusze działający na terenie Królestwa Polskiego w latach 1808-1915. (Wykaz kancelarii notarialnych przechowywanych w archiwach państwowych)*, w: *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX-XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004, s. 177-201. Aktualny wykaz zespołów obejmujący również dane ze Zintegrowanego Zasobu Informacji Archiwalnej ZoSIA jest dostępny: <http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php>

obszar województwa pokrywał się z terenem diecezji lubelskiej, mimo licznych zmian administracyjnych zachodzących na przestrzeni półwiecza¹⁸.

Instytucję notariatu wprowadzono w Księstwie Warszawskim w 1808 r. Notariusz był powołany do „przyjmowania aktów i kontraktów, którym strony chciały lub musiały nadać cechę autentyczności taką, jak aktom publicznym”, ponadto do obowiązków urzędnika należało przechowywanie akt oraz wydawanie wypisów i wyciągów¹⁹. Warto zwrócić uwagę na specyfikę źródeł notarialnych pochodzących z terenu Królestwa Polskiego, bowiem instytucja notariusza istniała również w innych zaborach. Ustawa obowiązująca w Królestwie Polskim, wzorowana na ustawie francuskiej, dawała notariuszowi znaczne kompetencje, w efekcie czego w aktach z obszaru jej panowania znajdują się szczególnie bogate źródła, będące świadectwem aktywności ówczesnego społeczeństwa. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że do momentu wprowadzenia rosyjskiej ustawy notarialnej w 1876 r. akta spisywane były w języku polskim, co sprzyjało korzystaniu z usług notariusza przez szerszy krąg klientów. Kancelarie lokowano zgodnie z ustawą w miastach i miasteczkach stosownie do ich wielkości, dzięki czemu uzyskujemy obecnie możliwość poznania zjawisk zachodzących w szerszej skali. Przepisy określały także wymogi wobec kandydatów na rejentów, od których oczekiwano ukończenia kursu prawa, aplikacji w kancelarii notarialnej, zdania egzaminu asesorskiego i ukończenia 25 lat. Notariuszy mających status osób zaufania publicznego mianował król na wniosek ministra sprawiedliwości²⁰.

Lubelskie akta opracowano rocznikami, objętość poszczególnych tomów zależała od aktywności notariusza, zwykle w ciągu roku powstawało po kilkaset dokumentów. Wśród nich znajdują się różne typy aktów: umowy kupna-sprzedaży, upoważnienia, weksle, umowy darowizny, pełnomocnictwa, inwentarze mienia, testamenty, akta licytacji, itd. Akta notarialne zgodnie z przepisami posiadały określone niezbędne elementy tj. datę, miejsce, nazwisko notariusza, świadków i stawiających się stron, a także właściwe dla poszczególnych dokumentów formuły. Różny jest natomiast potencjał informacyjny poszczególnych odmian dokumentów z perspektywy przydatności do badań księgozbiorów duchowieństwa. Dla badań prywatnych bibliotek księży szczególnie istotne są inwentarze mienia sporządzane po śmierci właściciela, następnie akta licytacji i testamenty. Szereg przydatnych informacji zawierają inne dokumenty dołączane do właściwych aktów notarialnych, w tym obwieszczenia i pisma sądowe.

Duchowni jako właściciele księgozbiorów w świetle akt notarialnych

Na podstawie akt notarialnych możemy przede wszystkim określić w jakich kręgach społecznych książka była obecna, w jakim stopniu duchowni, dbając o swoją kondycję umysłową, gromadzili prywatne księgozbiory. Odpowiedzi na

¹⁸ B. Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980; J. Kumor-Mielnik, *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805-2005*, Lublin 2011, s. 7-8.

¹⁹ D. Malec, *Notariat polski w XIX i XX wieku*, w: *Notariat polski. Historia i współczesność*, red. D. Malec, K. Skupiński, Warszawa 2006, s. 87.

²⁰ Tamże, s. 89.

to pytanie w pierwszej kolejności dostarczają inwentarze notarialne, co istotne sporządzane według określonego schematu pozwalającego na porównywanie zebranych danych.

Wspomniane akty spisywane były dla celów spadkowych. Sporządzane zwykle z autopsji, rejestrowały w znacznym stopniu stan faktyczny, zgodnie z wolą spadkobierców, co jest szczególnie istotne wobec braku lub rozproszenia informacji o domowych bibliotekach szerszych kręgów społeczeństwa, które nie przetrwały w postaci materialnej do dnia dzisiejszego. Duże znaczenie ma relatywnie liczny stan zachowania wspomnianych spisów, pozwalający wnioskować o zjawiskach nie tylko w skali jednostkowej, ale wręcz masowej. Z pewnością bogactwo informacyjne inwentarzy czyni z nich źródło szczególnie wartościowe, chociaż towarzyszą mu niejednokrotnie pytania o kompletność spisów. Niemniej w przypadku akt spisanych przez notariuszy dla celów spadkowych starano się o możliwie całościowy opis pozostałości. Warto wspomnieć, że inwentarze stanowią źródło cenione przez badaczy kultury materialnej²¹, zaś w przypadku historyków książki zwracano uwagę na ich przydatność do badań nad historią drukarstwa i postulowano wykorzystanie w badaniach czytelnictwa²².

Wśród zachowanych lubelskich akt notarialnych, co istotne dla podjętego tematu, znajdują się spisy mienia duchownych z Lublina, bądź zamieszkujących parafie położone w obszarze działalności poszczególnych kancelarii. W wyniku kwerendy zebrano 31 inwentarzy pozostałości lubelskich duchownych, przy czym we wszystkich inwentarzach wśród wymienionych mobiliów znalazły się książki. Niemal połowa spisów, bo 15 została sporządzona w latach 1810-1830, pozostałe pochodzą z okresu międzypowstaniowego. Inwentarze, zgodnie z wymogami formalnymi zawierały cechy typowe dla dokumentów notarialnych (datę, miejsce, nazwisko notariusza, świadków, itd.) oraz wyliczenie pozostałości, zwykle uporządkowanych w tzw. tytuły grupujące dobra w określone kategorie: tj. nieruchomości, aktywa, gotowe pieniądze, wierzytelności oraz ruchomości: m.in. sprzęty domowe, sprzęty gospodarskie, sprzęty drewniane, fajans, szkło, cyna, żelazo, obrazy, książki lub biblioteka. Dopiero po 1876 r. w związku z wprowadzeniem rosyjskiej ustawy inwentarze stały się mniej szczegółowe²³. Źródła te, o czym była już mowa wyżej, pozwalają poznać kulturę książki w wybranym środowisku. Przede wszystkim inwentarze notarialne dostarczają informacji o księgozbiorach przedstawicieli różnych warstw duchowieństwa, zarówno zajmujących najwyższe stanowiska w diecezjalnej hierarchii, jak i kleru parafialne-

²¹ D. Główna, A. Klonder, *Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 51 (2003) s. 157-176; R.-E. Mohrmann, *Pośmiertne inwentarze mienia – krytyka źródła, problemy badawcze*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 53 (2005) s. 137-145; E. Mazur, *Wykorzystanie inwentarzy w badaniach nad kulturą XIX wieku na ziemiach polskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 51 (2003) s. 177-182.

²² B. Bieńkowska, *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródło do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce”, 18 (1989) s. 65-75; Dymmel, *Księgozbiory domowe w Lublinie*, s. 51-55.

²³ A. Korobowicz, *Z dziejów notariatu w Królestwie Polskim 1876-1915*, w: *Państwo, prawo, myśl prawnicza*, red. A. Korobowicz et al., Lublin 2003, s. 127.

go. W zgromadzonym materiale źródłowym znajdują się inwentarze pozostałości mienia dwóch biskupów lubelskich, ośmiu kanoników katedry lubelskiej i zarazem duszpasterzy w okolicznych parafiach, ponadto 17 proboszczów, jednego wikarego, kapelana, administratora parafii i mansonarza. W zachowanych źródłach znajduje się szczegółowy inwentarz mienia i spis książek należących do bpa Mateusza Wojakowskiego zmarłego 7 lutego 1845 r. W inwentarzu obejmującym ruchomości pozostałe w domu w Lublinie i w dobrach w Garbowie, opieczętowanych przez Sąd Pokoju w obecności zgłaszających się stron, pod odrębnym tytułem zostały wymienione „książki rozmaite” i „książki religijne” – łącznie 219 tytułów, oszacowanych na 27 rubli srebrnych (dalej rsr) i 30 i pół kopiejki²⁴. W lubelskich akta notarialnych pochodzących z kancelarii notariusza Edwarda Brodowskiego z dnia 22 listopada (4 grudnia) 1863 r. zachował się także inwentarz pozostałości po bp. Wincentym à Paulo Pieńkowskim znajdujących się w domu w Lublinie. Wśród pozostałych mobiliów odnotowano 55 tytułów książek i czasopism (polskich i niemieckich) głównie o tematyce religijnej²⁵.

W aktach notarialnych znalazły się także inwentarze ruchomości należących do kanoników lubelskich, pozwalające poznać kulturę książki w tym środowisku. Jak dowodzą zachowane źródła, kanonicy gromadzili dość liczne księgozbiory m.in. zachował się spis biblioteki ks. Pawła Nestorowicza z 1826 r. W dokumencie sporządzonym w domu należącym do wikarii kolegiaty lubelskiej, pod odrębnym tytułem zamieszczono spis biblioteki złożonej z 177 dzieł w 276 woluminach. W innym przypadku, jak podał notariusz rejestrujący pozostałości po kanoniku katedry lubelskiej ks. Antonim Ogonowskim w domu na plebanii w Urzędowie, wśród ruchomości znajdował się księgozbiór liczący 136 woluminów²⁶. Wyjątkowo interesujący przykład dla badaczy historii książki stanowi inwentarz dóbr należących do ks. kanonika Jana Kantego Boryskiego. Przede wszystkim, co ważne dla badań bibliologicznych, duchowny pozostawił obszerną bibliotekę złożoną z 307 tytułów książek i czasopism²⁷.

Inwentarze notarialne dają ponadto wgląd w słabo dotychczas zbadaną kulturę książki duchowieństwa parafialnego. W lubelskich aktach znalazły się spisy bibliotek proboszczów parafii w Bełżycach, Zemborzyc, Czemiernik, Kiełczewic, Bystrzycy, Milejowa i Bychawy. Szczegółowo spisane inwentarze dają dobre wyobrażenie o wyposażeniu probostwa i prywatnych bibliotekach należących do duszpasterzy. Szereg interesujących informacji zawiera inwentarz pozostałości po proboszczu parafii kielczewickiej ks. Florianie Królikowskim, w którym notariusz spisując majątek księdza, wyliczył także zawartość domowej biblioteki. Ponadto, chociaż to odosobniony przypadek, wyszczególnił sprzęty kościoła i opisał bibliotekę kościoła w Kiełczewicach, co stanowi interesujące źródło dla bibliologów oraz historyków regionu²⁸. Zachowały się także inwentarze biblio-

²⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL) Akta S. Konwickiego notariusza m. Lublina 1845, akt 43.

²⁵ APL, Akta E. Brodowskiego notariusza m. Lublina 1863, akt 136.

²⁶ APL, Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1826, akt 67.

²⁷ APL, Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1847, syg. 28, akt 68.

²⁸ APL, Akta I. Sobolewskiego notariusza m. Lublina 1833, akt nr 110.

tek duchownych z Lublina, w tym ks. Grzegorza Dąbrowskiego z kościoła Św. Ducha, zmarłego 2 lutego 1850 r., co niewątpliwie pozwoli uzupełnić wiedzę na temat roli książki wśród lubelskich kapłanów.

Znane są także inwentarze mienia i spisy książek należących do wikarych, którzy wspierali plebanów w działalności duszpasterskiej. Dzięki tym dokumentom możemy poszerzyć wiedzę o funkcjonowaniu parafii i warsztacie zawodowym duchownych. W aktach notarialnych sporządzonych w kancelarii Jana Majewskiego znajdują się inwentarze mobiliów wikarych, w tym wikarego przy kościele parafialnym w Bełżycach ks. Antoniego Chodurskiego²⁹ oraz ks. Bartłomieja Izdebskiego, wikarego przy kościele w Biskupicach, w powiecie lubelskim³⁰.

Równie interesujące informacje, chociaż zachowane jednostkowo, dotyczą zaopatrzenia w księgi kapelanów zakonnych, co możemy poznać na przykładzie kapelana lubelskich brygidek, ks. Mateusza Magnuszewskiego. Z pewnością zachowane źródła pozwolą w pewnym stopniu uzupełnić informacje o kulturze książki w kręgu zakonnym w okresie poprzedzającym kasatę³¹.

Co istotne, zgodnie z formułą aktu notarialnego, dokumenty zawierają szereg cennych szczegółowych informacji biograficznych o właścicielach księgozbiorów. Są one przydatne także dla historyków książki i czytelnictwa, pozwalając niekiedy dociec specyficznych uwarunkowań i motywacji inspirujących do gromadzenia własnego księgozbioru. Na pewno ważne są informacje o pełnionych funkcjach, dane tego rodzaju mogą być pomocne w wyjaśnianiu roli i specyfiki domowych zbiorów niekiedy odbiegających od typowych przypadków. Akta notarialne dają dobrą okazję poznania księgozbiorów duchownych związanych ze szkolnictwem, co możemy prześledzić na przykładzie inwentarza ks. Jana K. Boryskiego, zarazem inspektora szkoły powiatowej w Hrubieszowie, co z pewnością wywarło wpływ na zasobność i kształt biblioteki duchownego. Osobliwością był ponadto, obok książek, zbiór różnych okazów przyrodniczych, w tym zagranicznych „ziemiopłazów jadowitych” i minerałów³². Ponadto warto wspomnieć o wartościowych poznawczo pozostałych danych biograficznych (np. data, miejsce urodzenia, wiek, krąg rodzinny) przydatnych do badań nad społecznym zasięgiem książki i zarazem uzupełniających lub weryfikujących dotychczasową wiedzę o duchowieństwie w regionie.

Wielkość i wartość księgozbiorów duchowieństwa na podstawie akt notarialnych

Inwentarze notarialne dają możliwość postawienia i wyjaśnienia szeregu kluczowych pytań dotyczących wielkości, wartości gromadzonych bibliotek. Możliwość tego typu ustaleń uzależniona jest od stopnia uszczegółowienia spisu, co stanowi typowe kryterium oceny przydatności omawianych źródeł do badań ilościowych

²⁹ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1842, akt 3.

³⁰ APL, Akta A. Dąbrowskiego notariusza m. Lublina 1823, syg. 2, akt nr 160.

³¹ APL, Akta J. F. Górskiego notariusza m. Lublina 1814, syg. 4, akt nr 586, k. 317.

³² APL, Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1847, syg. 28, akt 68.

i jakościowych³³. W notarialnych spisach księgozbiorów i bibliotek podstawową informacją był tytuł książki, odnotowany jednak z różną dokładnością, niekiedy w wersji skróconej lub w przypadku piśmiennictwa obcego w wersji spolszczonej. Wymienianie tytułów książek stanowiło powszechną praktykę, jedynie druki o znikomej wartości, zniszczone bądź uznane za nieprzydatne kwitowano ogólnymi wzmiankami o „książkach nabożnych starych”, „plikiu kazań”, „różnych gazetach starych”, „książce bez początku” złożonych w pakach lub skrzyniach. Jedynie w pojedynczych przypadkach notariusz ograniczył się do ogólnej informacji o całości księgozbioru, odnotowując: „brewiarzów łacińskich trzy”, „książek nabożnych sztuk sześć”, „książek różnego gatunku polskich i łacińskich mniejszych i większych starych sztuk osiemnaście”³⁴. Nieco mniej konsekwentnie podawano nazwisko autora, pojawiały się także informacje o miejscu i roku wydania książek. Z pewnością dla potrzeb badań przydatnym zabiegiem będzie uzupełnienie, w miarę możliwości, danych bibliograficznych, w oparciu o aktualnie dostępne bibliografie, katalogi i bazy danych, co pozwoli na pełniejszą identyfikację tytułów i stworzy warunki zastosowania pełniejszego kwestionariusza pytań, wydatnie poszerzającego wiedzę o zawartości księgozbioru.

Do podstawowych danych zamieszczanych w aktach sporządzanych dla oszacowania pozostałego mienia należała liczba woluminów, wycena poszczególnych tomów i całej biblioteczki, co daje porównywalny zestaw danych i pozwala na wyłonienie wielkości typowych i skrajnych dla księgozbiorów duchowieństwa. Zatem akta notarialne, przede wszystkim inwentarze, niezależnie od pewnych dylematów, stwarzają doskonałą okazję poznania wielkości domowych zbiorów i określenie wartości biblioteczki w skali ponadjednostkowej. Aczkolwiek wskaźniki ilościowe w przypadku omawiania zjawisk kulturowych wzbudzają niekiedy pewne zastrzeżenia, to jednak mogą być miernikiem określonych potrzeb czytelniczych, a w szerszym ujęciu pośrednio stanowią świadectwo kondycji intelektualnej środowiska³⁵. W przypadku inwentarzy notarialnych lubelskich duchownych, informacja o liczbie woluminów znajduje się niemal we wszystkich aktach, jedynie w dwóch przypadkach pojawił się ogólniejszy zapis. Z pewnością wspomniane źródła stwarzają dobrą okazję wyłonienia bogatszych bibliotek, świadczących z dużym prawdopodobieństwem o indywidualnych zainteresowaniach i wręcz pasjach bibliofilskich, ciekawości bądź specyficznych potrzebach intelektualnych i zawodowych. Z kolei ustalenie typowych wielkości daje świadectwo pewnych standardów w dziedzinie życia duchowego i warsztatu duszpasterskiego duchowieństwa badanej epoki. Możemy także zaobserwować i wyłonić minimalistyczne zestawy książek należących do duchowieństwa, co stanowi sygnał istnienia ograniczeń mogących wynikać zarówno z niesprzyjającej ogólniejszej sytuacji, jak i mniej rozbudzonych potrzeb intelektualnych.

W świetle lubelskich źródeł największy księgozbiór liczył 366 tytułów druków w 399 tomach, uzupełnianych pokaźnym zestawem kazań rękopiśmiennych.

³³ Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa*, s. 250; L. Grzebień, *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2013, s. 129-131.

³⁴ APL, Akta J. Wasiutyńskiego notariusza m. Lublina 1824, syg. 2, akt 393.

³⁵ Główna, *Księgozbiory duchowieństwa plockiego w XVIII w.*, s. 19.

Należał on do kanonika katedry lubelskiej ks. Antoniego Różańskiego, zarazem proboszcza parafii w Konopnicy koło Lublina. Natomiast najmniejsza biblioteczka składała się z 14 książek należących do kapelana brygidek ks. Mateusza Magnuszewskiego³⁶. Z pewnością odniesienie powyższych danych do dotychczasowych ustaleń dotyczących wielkości bibliotek duchowieństwa z pozostałych obszarów Królestwa Polskiego, daje wyobrażenie o skali zjawiska. Co prawda na przeszkodzie stoi brak pełniejszych opracowań, ale np. zbliżonej wielkości biblioteki odnotował Czesław Erber na Kielecczyźnie, chociaż nie przedstawił systematycznego zestawienia, poprzestając na podaniu przykładów. Podobnej wielkości księgozbiory należały do radomskiego duchowieństwa parafialnego, jak stwierdził H. Mazur, na podstawie znanych mu źródeł³⁷.

Źródła notarialne, głównie inwentarze, pozwalają także na poszukiwanie pewnych korelacji np. pomiędzy wartością i wielkością księgozbioru, a zamożnością właściciela. Jednak wstępne analizy pokazują, iż nie można mówić w tym przypadku o prostych zależnościach.

Zawartość prywatnych bibliotek

Szczególnie interesującym zagadnieniem w przypadku badań księgozbiorów jest określenie ich zawartości. Z pewnością akta inwentarzowe dają dobrą sposobność ustalenia jakie książki gromadzili duchowni, co jest szczególnie ważne dla badań nad kulturą książki i kulturą intelektualną środowiska.

Częściowo tylko odpowiedzi na powyższe pytanie może dostarczać sam sposób uporządkowania spisu biblioteki. W praktyce sporządzający wykaz książek przyjmowali różny porządek zestawienia tytułów, być może w pierwszej kolejności opierano się na kolejności ustawienia tomów. Innym dogodnym i rozpowszechnionym sposobem okazał się podział formalny książek i czasopism tj. według kryterium językowego, jak w przypadku biblioteki ks. Andrzeja Brodzińskiego, proboszcza parafii w Bystrzycy, posiadającego druki francuskie, łacińskie, niemieckie i polskie³⁸. Okazjonalnie spisywano książki według formatu jak w przypadku inwentarza biblioteki ks. Jana Dejowskiego, który pozostawił 125 książek, w tym jedenaście in folio, resztę w 4to majori, jak zanotował notariusz w akcie z 23 marca 1820 roku³⁹. Zdecydowanie rzadziej decydowano się na rzeczowe uporządkowanie wykazu, a jeśli już podejmowano takie działania to zazwyczaj nie wychodzono poza praktycznie przydatne wyodrębnienie, prawdopodobnie z myślą o późniejszym przeznaczeniu, książek duchownych i innych, niekiedy dodatkowo wydzielając wśród tych ostatnich druki naukowe i literaturę piękną. W tym kontekście wyjątek stanowi staranny wykaz książek należących do ks. Jana Boryskiego powstały w kancelarii notariusza Ksawerego Chelmskiego dnia 1 (13) listopada 1847 r., uporządkowany według kryteriów: języka, cech gatunkowych i tematyki publikacji. W konsekwencji urzędnik wydzielił: książki

³⁶ APL, Akta J.F. Górskiego notariusza m. Lublina 1814, syg. 4, akt 586.

³⁷ Mazur, *Księgozbiory duchowieństwa parafialnego*, s. 40.

³⁸ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1859, akt 65.

³⁹ APL, Akta J. F. Górskiego notariusza m. Lublina 1821, syg. 11, akt nr 2348.

polskie naukowe i historyczne, książki duchowne i różne w języku polskim, następnie atlasy i mapy, książki duchowne po łacinie i książki w języku niemieckim⁴⁰.

Z pewnością problem klasyfikacji rzeczowej piśmiennictwa, co jest szczególnie istotne, stanowi wyzwanie dla badaczy, towarzyszą mu określone dylematy wynikające z konieczności przyjęcia niekiedy arbitralnie określonych podziałów w odniesieniu do dawnej twórczości. Na problemy towarzyszące jakościowej prezentacji bibliotek i klasyfikacji piśmiennictwa zwracali uwagę badacze księgozbiorów duchowieństwa, podkreślający większą przydatność kategorii stosowanych w katalogach bibliotecznych, chociaż niejednokrotnie powyższa uwaga odnosiła się do epok wcześniejszych⁴¹. Dariusz Główka badając osiemnastowieczne zbiory prywatne duchowieństwa wyróżnił 13 działów: homiletykę, teologię pastoralną, modlitewniki, teologię moralną, teologię ascetyczną, liturgię, biblistykę, teologię kontrowersyjną, prawo kanoniczne, hagiografię, historię Kościoła, geografii świętą, teologię dogmatyczną⁴². Natomiast Joanna Szady analizując księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w 2. połowie XVIII w. opierała się na podziałach i kategoriach stosowanych w katalogach i spisach epoki, uznając za modelowy podział zastosowany w katalogu kanoników regularnych⁴³. Podobnie Hubert Mazur badając księgozbiory duchowieństwa parafialnego na Kielecczyźnie w 1. połowie XIX w. zmierzył się z problemem klasyfikacji rzeczowej piśmiennictwa i w obrębie piśmiennictwa teologicznego wydzielił 13 działów: pomoce homiletyczne, katechizmy, teologię pastoralną, teologię moralną, teologię ascetyczną, teologię polemiczno-dogmatyczną, Biblię, komentarze, historię Kościoła, żywoty świętych, prawo kanoniczne, pisma Ojców Kościoła, księgi liturgiczne. Podział ten wydaje się szczególnie użyteczny dla potrzeb badań dziewiętnastowiecznych księgozbiorów⁴⁴.

Lubelskie źródła notarialne dostarczają bogatego materiału w zakresie badań tematyki prywatnych bibliotek. Łączna liczba książek i czasopism znanych z tytułu wynosi 2.699 pozycji. Klasyfikacja podanych tytułów, uzupełnionych o dane z dostępnych bibliografii i katalogów daje możliwość prześledzenia recepcji poszczególnych odmian piśmiennictwa. Wstępna analiza tematyki księgozbiorów pozwala zauważyć dominację opracowań religijnych, chociaż różny jest rozkład publikacji z poszczególnych działów⁴⁵. Rozprawy z teologii dogmatycznej, traktaty polemiczne z reguły były obecne w bogatszych bibliotekach. Otwarte pozostaje pytanie na ile korzystano z oryginalnych traktatów lub poprzestawano na bardziej przystępnych kompendiach np. Pierre-Josepha Henry'ego *Nauki dogmatyczne*

⁴⁰ APL, Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1847, akt 68

⁴¹ Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa*, s. 260; Główka, *Księgozbiory duchowieństwa plockiego*, s. 15-26.

⁴² Główka, *Księgozbiory duchowieństwa*, s. 22-23.

⁴³ J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008, s. 46-52.

⁴⁴ Mazur, *Księgozbiory duchowieństwa parafialnego*, s. 40-41.

⁴⁵ D. Olszewski, *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku*, „Rocznik Świętokrzyski”, 16 (1989) s. 149.

i moralne... ku wygodzie plebanów w tłumaczeniu ks. Tomasza Waluszewicza (Warszawa 1792)⁴⁶, lub mającego ponad 50 wydań dzieła *Vita et doctrina Jesu Christi* siedemnastowiecznego jezuita Nicolai Avancini z 1729 r.⁴⁷ Istotne pytanie dotyczy obecności dzieł z historii Kościoła i prawa kościelnego, teologii moralnej, rozmyślań i dzieł ascetycznych. Jak dowodzą badania zawartości księgozbiorów, w większych kolekcjach niejednokrotnie znajdowały się popularne edycje poświęcone historii Kościoła np. Claude'a Fleury⁴⁸ *Zebranie krótkie chronologiczne historii kościelnej* (Kraków 1786) tłumaczone przez Wacława Sierakowskiego⁴⁹ oraz traktat Carla I. Massiniego *Historia kościelna czyli zbiór żywotów świętych w dziewięciu tomach* (Kraków 1799-1800)⁵⁰.

Notarialne spisy bibliotek są dobrym źródłem ukazującym gromadzenie dzieł poświęconych liturgii, organizacji Kościoła, a także wydawnictw służących nauczaniu i katechezie niezbędnych w działalności duszpasterskiej. Liczne zbiory kazań stanowiły konieczne wyposażenie prywatnych księgozbiorów duchowieństwa parafialnego, jako szczególnie przydatne narzędzie inspiracji w praktyce kaznodziejskiej. Zebrane informacje pozwalają ponadto prześledzić i wyodrębnić zestaw autorów polskich i obcych cieszących się szczególną popularnością, ujawnia się przy tym także żywotność i trwałość homilii autorstwa wybranych kaznodziejów XVI i XVII wieku (np. Jakub Wujek, Piotr Skarga) i mówców epoki oświecenia. Równie ważne pytanie dotyczy innych dzieł wykorzystywanych w pracy duszpasterskiej, jak np. popularny ówczesnie druk przełożony z języka niemieckiego przez Protazego Neweranego *Ozdoba kościoła katolickiego to jest ceremonie, których kościół święty we wszelkich okolicznościach zwykł zażywać*⁵¹. Istotne jest także ustalenie popularności określonych druków katechizmowych, służących nauczaniu zasad wiary i formowaniu wyobrażeń religijnych wiernych, chociaż nie zawsze w świetle przeprowadzonej kwerendy archiwalnej, można je odnaleźć w prywatnych zbiorach lubelskiego duchowieństwa. Niemniej odnotowano w lubelskich źródłach znany od XVI w. i mający liczne edycje również w kolejnych stuleciach *Katechizm rzymski według uchwały ś. Soboru Trydenckiego* (Kraków 1789) w tłumaczeniu na język polski ks. Walentego Kuczborskiego⁵². Ponadto proboszcz parafii Zemborzyce ks. Szymon Skubik zaopatrzył się w tłumaczone z języka francuskiego *Nauki katolickie w sposób katechizmowy* ks. Franciszka Pouget, przełożone przez ks. Józefa Jakubowskiego i *Krótkie zebranie wiary katolickiej z różnych autorów*⁵³.

⁴⁶ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, Kraków 1901, s. 108.

⁴⁷ T. Obląk, *Avancini Nicolaus*, w: *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 1, Lublin 1985, kol. 1171.

⁴⁸ B. Modzelewska, W. Wójcik, *Fleury Claude*, EK, t. 5, red. L. Bieńkowski, kol. 324-325.

⁴⁹ D. Niewiadomski, *Sierakowski Wacław*, EK, t. 18, red. E. Gigilewicz, kol. 174-175.

⁵⁰ Np. Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1843, akt nr 69 ks. Antoni Różański.

⁵¹ APL, Akta J. F. Górskiego notariusza m. Lublina 1814, akt 586.

⁵² APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1850, akt 48; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 20, Kraków 1905, s. 358-359; ed. II, t.16, Kraków 1991, s.18.

⁵³ APL, Akta L. Ciświckiego notariusza m. Lublina 1860, akt 107.

Odrębne zagadnienie dotyczy obecności druków muzycznych, te jednak nie były powszechne, chociaż jeden z kanoników przechowywał np. *Oratorium. Siedem ostatnich słów Zbawiciela na krzyżu* Josepha Haydna (Lublin 1802), *Wybór pieśni na cześć Boga i Marii Panny* (Częstochowa 1832)⁵⁴. Podobnie możliwy do ustalenia pozostaje udział w księgozbiorach duchownych innych typów piśmiennictwa religijnego.

Wspomniane źródła są także świadectwem gromadzenia piśmiennictwa z innych dziedzin, świadczących o szerszym zainteresowaniu właściciela, po części wynikających z różnych poza duchownych obszarów działalności. Podstawowe kwestie dotyczą obecności książki naukowej z różnych dziedzin (filozofii, nauk społecznych, w tym prawa, ponadto historii, geografii, nauk przyrodniczych, architektury), popularnych kalendarzy i podręczników. Wydaje się, w świetle zebranych źródeł, prawomocna teza o obecności druków z poza religijnej tematyce, chociaż występowały one w różnych proporcjach. W większych bibliotekach obecne były pojedyncze wydawnictwa prawnicze np. tomy „Dziennika Praw”, *Zbiór przepisów stemplowych* Wincentego Trzetrzewińskiego (Warszawa 1828)⁵⁵, z pewnością przydatne okazywały się *Przepisy i wzory dla urzędników stanu cywilnego*⁵⁶. Duchowni gromadzili wydawnictwa edukacyjne, np. *Krótkie zebranie geografii* (Wilno 1776), *Atlas mały geograficzny* nieznannej edycji, *O prawach fizycznych i moralnych świata czyli prawdziwe systema natury* Wincentego Karczewskiego⁵⁷, *Geografię* Karola Wyrwicza⁵⁸ a także poczytną rozprawę Krzysztofa Kluka *O rzeczach kopalnych*⁵⁹. Dość powszechnie występowały podręczniki do nauki języków obcych, w tym *Gramatyka łacińska* z 1801 r. Równie istotne jest zagadnienie dotyczące obecności w bibliotekach duchownych opracowań z nauk stosowanych, dostarczających wiedzy fachowej i praktycznych porad gospodarskich. Na szczególną uwagę mogły liczyć opracowania poświęcone rolnictwu i ogrodnictwu, poradniki domowe i przydatne w życiu codziennym poradniki medyczne. W świetle znanych źródeł niezbędne okazały się opracowania medyczne np. Samuela A. Tyssota *Początek życia w czerstwości zdrowia* (Kalisz 1789) i *Woda żywiczna na wszystkie prawie choroby ludzkie, jako też i bydła* Jerzego Berkley (Grodno 1781) należące m.in. do ks. Antoniego Chodurskiego z Bełżyc⁶⁰.

Inwentarzowe wykazy są również dobrym źródłem do badań nad obecnością literatury pięknej i jej poszczególnych odmian w księgozbiorach duchownych. Dzieła beletrystyczne występowały jedynie w części znanych bibliotek, np. większy i urozmaicony zestaw tytułów odnotowano w księgozbiórze bpa Wojakowskiego, posiadającego m.in. *Bajki* Ignacego Krasickiego, *Poezje* Książnina, powieść *Pan Podstoli* Ignacego Krasickiego i inne utwory końca osiemnastego wieku. Natomiast w bibliotece ks. Jana Radziwińskiego znalazły się utwory kla-

⁵⁴ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1843, akt nr 69.

⁵⁵ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1842, akt nr 3.

⁵⁶ APL, Akta J. F. Górskiego notariusza m. Lublina 1812, akt nr 368.

⁵⁷ Zob. Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1826, akt nr 91.

⁵⁸ APL, Akta L. Ciświckiego notariusza m. Lublina 1860, akt nr 107.

⁵⁹ Np. APL, Akta J. F. Górskiego notariusza m. Lublina 1822, sygn. 12, akt nr 2538.

⁶⁰ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1842, akt 3.

syczne, w tym *Iliada* i sentymentalna osiemnastowieczna powieść *Malwina* Marii Wirtemberskiej, ponadto wydawana w początkach XIX stulecia seria *Wybór pisarzy polskich* Tadeusza Mostowskiego zawierająca dzieła polskiej literatury. W inwentarzach ponadto odnajdujemy informacje o obecności bestsellerów minionej epoki np. *Przygód Telemaka*, a także o utworach modnych pisarzy pierwszych dekad XIX w., w tym komedii Augusta Kotzebue należących do proboszcza zemborzyckiego i kanonika katedry lubelskiej⁶¹. W spisach bibliotek duchownych można również dostrzec informacje o głośnych dziewiętnastowiecznych powieściach np. pióra Waltera Scotta, spopularyzowanych na ziemiach polskich przez warszawskiego wydawcę Franciszka Salezego Dmochowskiego w latach dwudziestych wspomnianego stulecia. Nie obca była także powieść amerykańska czego dowodzi spis biblioteki ks. Ignacego Dąbrowskiego, w którym odnotowano utwór *Chata wuja Toma*, wydany po raz pierwszy w polskim przekładzie we Lwowie w 1853 r.⁶²

Chronologia księgozbiorów i recepcja produkcji wydawniczej. Stan zachowania domowych bibliotek według akt notarialnych

Inwentarze notarialne pozwalają na ustalenie chronologii zbiorów i chociaż dane te nie mogą być traktowane jako wskaźnik mówiący o powstawaniu prywatnej biblioteki, to służą charakterystyce jej zawartości. Dane dotyczące daty wydania książek występują w dziesięciu inwentarzach. Zestawienie tych informacji pozwoli po części na wyjaśnienie kwestii dotyczących przejawów bibliofilstwa wśród lubelskiego duchowieństwa, co jest istotne szczególnie wobec rozwijającego się wraz z początkiem XIX stulecia w Królestwie Polskim ruchu kolekcjonowania zabytkowych, cennych dzieł, obejmującego szersze kręgi „oświeconej publiczności”⁶³. Jednak dawne druki odnotowywano jedynie w pojedynczych przypadkach, w tym nieznaną z tytułu rozprawę Cicerona wydaną w Wenecji w 1560 r.⁶⁴, *Anielskie pozdrowienie* edycji lubelskiej z 1698 r.⁶⁵, *Kazania św. Franciszka Salezjusza* z 1693 r.⁶⁶ W aktach pojawiały się także nieprecyzyjne określenia typu „książka gockim drukiem stara” lub „książek starych do nabożeństwa, nauk kościelnych i prawa kanonicznego tak w łańskim jak i polskim języku sztuk pięćdziesiąt”, jak miało to miejsce w opisie biblioteki ks. A. Ogonowskiego.

W świetle znanych źródeł warto także postawić pytanie o aktualność gromadzonych bibliotek, świadczącej o uzupełnianiu zbioru przez właściciela. Ustalenia dotyczące czasu wydania druków wskazują na powszechność edycji z XVIII stulecia, szczególnie z ostatnich dekad, będących świadectwem wciąż aktualnych oświeceniowych nauk Kościoła. Jednocześnie w określonych przypadkach dostrzegamy sukcesywne uzupełnianie bibliotek nowościami z XIX wieku, dowodzącymi użytkowego charakteru bibliotek i aktualnych zainteresowań właściciela.

⁶¹ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1849, akt 142.

⁶² APL, Akta L. Ciświckiego notariusza m. Lublina 1859, akt 146.

⁶³ Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, s. 146-147.

⁶⁴ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1859, syg. 22, akt 65.

⁶⁵ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1850, syg. 13, akt 48.

⁶⁶ APL, Akta J.F. Górskiego notariusza m. Lublina 1814, syg. 4, akt 587.

W przypadku bardziej szczegółowych opisów bibliograficznych można ustalić miejsce wydania przynajmniej części druków, co przybliży zagadnienie społecznej recepcji produkcji poszczególnych ośrodków wydawniczych krajowych i zagranicznych. Do istotnych należy również problem dotyczący konsumpcji produkcji wydawniczej oficyn z terenu Królestwa Polskiego i przenikanie publikacji tłoczonych na ziemiach pozostałych zaborów. Chociaż informacja o miejscu wydania nie pojawiała się we wszystkich znanych spisach, to jednak występuje w jedenaśtu inwentarzach. Wstępna analiza adresu wydawniczego książek należących do duchowieństwa lubelskiego pokazuje znaczącą obecność druków pochodzących z rodzimych firm wydawniczych, zarówno przekładów jak i oryginalnych rozpraw polskich autorów. Dominowały w tym przypadku druki warszawskie, następnie z Krakowa, Lwowa, Wilna, Kalisza, Sandomierza, Częstochowy, Łowicza, Lublina, Przemyśla, Zamościa, Poznania, Wrocławia, Berdyczowa, Poczajowa, Grodna, Supraśla, Łucka, Gdańska, Puław. Inwentarze pokazują także udział druków tłoczonych w oficynach zachodnioeuropejskich, świadczący o recepcji produkcji typografii zagranicznych: z Wenecji, Mediolanu, Paryża, Lyonu, Antwerpii, Amsterdamu, Brukseli, Akwizgranu, Wiednia, Lozanny, Londynu, Hamburga, Kolonii, Frankfurtu, Halle, Lipska, Bazylei. Przede wszystkim były to dzieła wydane do końca XVIII w., a głównie obecne w księgozbiorach z pierwszych dekad XIX stulecia. Z czasem, w miarę rozwoju drukarstwa i wydawnictw na ziemiach polskich, zagraniczne edycje były częściowo wypierane przez rodzimą produkcję.

Na podstawie spisów istnieje okazja określenia struktury językowej księgozbiorów, co wskazuje na recepcję myśli teologicznej i druków z innych dziedzin w wersji oryginalnej lub stanowiącej wynik aktywności translatorskiej. W świetle zebranych danych ujawnia się narastający sukcesywnie proces wzrostu liczby książek w języku polskim (ok. 2/3 w ogólnym zestawieniu), chociaż nadal ważną pozycję zajmowały druki łacińskie (1/4), rzadziej pojawiały się książki w języku francuskim (6%), niemieckim (4%), pojedyncze publikacje zostały wydane po włosku, grecku i w języku hebrajskim. Z reguły jednak nie ograniczano się do dzieł w języku ojczystym i łacińskim, zazwyczaj towarzyszyły im pojedyncze druki francuskie lub niemieckie⁶⁷. Dobry przykład recepcji wydawnictw w oryginalnych wersjach językowych stanowi księgozbiór proboszcza parafii bystrzyckiej ks. Andrzeja Brodzińskiego złożony z 104 dzieł w języku polskim, 45 w języku francuskim, 42 łacińskim i 26 po niemiecku⁶⁸. Podobnie spis biblioteki ks. Pawła Nestrowicza, obok 99 tytułów w rodzimym języku, zawierał 38 druków po niemiecku, dziewięć dzieł francuskich i stanowiącą osobliwość książkę w języku czeskim⁶⁹.

Ponadto informacje zawarte w inwentarzach notarialnych pozwalają na określenie udziału tekstów rękopiśmiennych w domowych bibliotekach duchownych lubelskich. Są to istotne informacje świadczące o trudno uchwytnym w innych

⁶⁷ Np. APL, Akta L. Ciświckiego notariusza m. Lublina 1859, akt nr 146; Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1849, akt nr 142; Akta M. Kobylińskiego notariusza m. Lublina 1814, sygn. 6, akt nr 56.

⁶⁸ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1859, akt nr 65.

⁶⁹ APL, Akta K. Chelmickiego notariusza m. Lublina 1826, akt nr 67.

źródłach społecznym funkcjonowaniu tego sposobu utrwalania tekstu, mimo upowszechniania druku jako środka przekazu. Z reguły były to odpisy dzieł lub ich fragmentów mające wersje drukowane, część z nich prawdopodobnie powstała w czasach pobytu w seminarium, jako efekt ówczesnych wykładów polegających na zapisywaniu dyktowanych podręczników teologii⁷⁰. Przechowywano też rękopiśmienne wersje kazań własnych lub innych autorów, niekiedy gromadząc znaczne ilości ręcznie pisanych homilii świadczących o wciąż żywej kulturze rękopisu w epoce druku.

Akta notarialne dostarczają danych do poznania stanu zachowania księgozbiorów i oprawy ksiąg. Mimo, że stereotypowe i lakoniczne formuły aktu urzędowego nie sprzyjały indywidualizowaniu opisów, to niejednokrotnie dla pełniejszej charakterystyki biblioteki odnotowywano wzmianki o kondycji księgozbioru lub jego części. Wspominano także o oprawach, które pojawiały się za sprawą starań właścicieli i podnosiły wartość ksiąg. Wśród znanych spisów bibliotek uwagę zwraca w tym przypadku inwentarz księgozbioru bpa Wojakowskiego zawierający informacje o okładkach papierowych i w półskórek, rzadziej o oprawach skórzanych i safianowych. Safianową okładkę posiadała np. popularna książeczka do nabożeństwa Dunina⁷¹ zaś oprawa z materii karmazynowej i futerał chroniły *Directorium Officii Divini* na rok 1844.

Działania cenzury, wtórny obieg książki i losy księgozbiorów w świetle akt notarialnych

Akta notarialne, przede wszystkim akta licytacji, zawierają także cenne informacje o funkcjonowaniu cenzury i biurokratycznych procedurach związanych z publiczną wyprzedazą ksiązek w epoce zaborów. Akta licytacji, poza elementami właściwymi dla dokumentu notarialnego, koniecznymi pod rygorem nieważności, zawierały przede wszystkim zestawienia tytułów sprzedawanych ksiązek, nazwiska licytujących, cenę wyjściową i uzyskaną. W formule dokumentu mieściły się dodatkowe uwagi czynione przez notariusza, które obecnie pozwalają wnioskować o przebiegu wyprzedazy. Uzupełnienie tych informacji stanowią nie mniej wartościowe ogłoszenia dołączane do aktów licytacji, dostarczające wielu szczegółowych informacji o organizacji i specyfice poszczególnych wyprzedazy oraz ówczesnych sposobach komunikacji.

Jak okazuje się niejednokrotnie, procedura sprzedaży wyróżniała się przewlekłością, co można prześledzić na przykładzie wyprzedazy biblioteki kanonika lubelskiego, która miała miejsce dopiero po sześciu latach od sporządzenia inwentarza⁷².

Badaniom można także poddać sposoby komunikowania się z potencjalnymi nabywcami w przestrzeni miejskiej dziewiętnastowiecznego Lublina, co wpisuje się w zagadnienia obiegu książki w wybranym środowisku. Jak podał woźny

⁷⁰ R. Nir, *Katalog rękopisów biblioteki Seminarium Duchownego w Kielcach*, ABMK, 41 (1980) s. 91-126.

⁷¹ Jedno z wydań: M. Dunin Sulgostowski, *Książka do nabożeństwa dla wszystkich katolików*.

⁷² APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1856, akt nr 455.

trybunału cywilnego Feliks Wagner w dokumencie z dnia 22 października (3 listopada) 1856 r.

pięć egzemplarzy obwieszczeń napisanych przez rejenta z oryginału na papierze stempowym każdy z osobna ceny kopiejek $7\frac{1}{2}$ takowe przybiłem jako to: na drzwiach trybunału cywilnego lubelskiego, na drzwiach kancelarii okręgu lubelskiego, na drzwiach gmachu kapituły lubelskiej, klasztoru księży dominikanów, na drzwiach klasztoru ks. misjonarzy lubelskich⁷³.

Uciekano się także do ogłoszeń prasowych, co było istotne dla poszerzenia kręgu potencjalnych nabywców, jak dowodzi adnotacja w akcie licytacji biblioteki bpa Wojakowskiego z dnia 8 (20) stycznia 1847 r. Licytację, na którą uzyskano zgodę Warszawskiego Komitetu Cenzury, poprzedziły stosowne ogłoszenia w „Dzienniku Gubernialnym” z 28 grudnia 1846 r. i w miejscach publicznych „prawem przypisanych”⁷⁴.

W protokołach licytacji znajdują się poza tym wiele mówiące uwagi o ówczesnym wtórnym rynku książki, jak np. informacja zamieszczona przez notariusza Jana Majewskiego w protokole licytacji z dnia 25 października (6 listopada) 1856 r. dotycząca pozostałych książek duchownego. Po wystawieniu pozostałych książek na sprzedaż po siedmiu latach od pierwszej wyprzedaży licytanci uznali

że dzieła jako bardzo dawnego wydania, a do tego niekompletne i uszkodzone do użytku obecnie niezdatne i chyba tylko jako papier przez kogo, za najwyższej cenę rubli dwa zakupione być mają⁷⁵.

Wtórny rynek księgarski w Lublinie nie okazywał się dość chłonny również w innych przypadkach, o czym przekonali się spadkobiercy bpa Wojakowskiego, stąd za zgodą prezesa trybunału obniżono takse o połowę z braku konkurujących nabywców. Ostatecznie sprzedano 132 książki, głównie dzieła naukowe, w tym historyczne i prawne, książki literackie, przede wszystkim modne powieści, poradniki, podręczniki oraz część druków religijnych⁷⁶. W trakcie licytacji książek pozostałych po ks. Janie Dejowskim „sztuk sto dwadzieścia pięć inwentarzem objęte otaksowane ogółem i sprzedane zostały przez licytację”⁷⁷.

Akta licytacji i dane w nich zawarte dobrze pokazują wtórny obieg książki religijnej oraz rolę środowiska duchownego zainteresowanego kupnem określonych dzieł. Na podstawie aktu dowiadujemy się, że do kupujących książki po ks. Różańskim należeli przede wszystkim księża, którzy nabyli druki głównie teologiczne na kwotę 19 rsr i 98 i pół kopiejki. Nie zdołano jednak sprzedać całego księgozbioru, a na kolejną wyprzedaż książek trzeba było czekać do 1856 r. Wtedy też ogłoszono licytację 157 dzieł „do sprzedania w całości za kilka rubli lub pojedynczo po cenach niskich”. Tym razem nabywców znalazło tylko kilkanaście tomów zakupionych przez lektora i alumnów lubelskiego seminarium, wikariusza

⁷³ APL, akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1849 akt nr 18.

⁷⁴ APL, Akta S. Konwickiego notariusza m. Lublina 1847 akt nr 5.

⁷⁵ APL, akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1856 akt nr 455.

⁷⁶ APL, Akta S. Konwickiego notariusza m. Lublina 1847, akt nr 43.

⁷⁷ APL, Akta notariusza J.F. Górskiego notariusza m. Lublina 1820, syg. 11, akt nr 2353.

katedralnego i wikariusza z pobliskiego Dysa oraz dominikanina.⁷⁸ Ostatecznie licytację pozostałych księzek zakończono dopiero trzy lata później w 1859 r. kiedy po obniżeniu ceny do 1/3 wartości nabył je miejscowy księgarz prawdopodobnie z zamiarem dalszej odsprzedaży⁷⁹.

Akta notarialne pozwalają także na poznanie dalszych losów księgozbiorów. Informacje na ten temat występują przede wszystkim w testamentach załączanych do akt, bądź przy okazji dokonywania inwentarzowego bilansu aktywów i zobowiązań wynikających m.in. z aktu ostatniej woli duchownego. Testamenty niejednokrotnie służące poznaniu świata wartości społeczeństwa zawierają także dyspozycje w sprawie domowych biblioteczek, świadcząc o postawie właścicieli wobec ksiąg. W świetle znanych źródeł, duchowni często zasilali swoimi książkami bibliotekę miejscowego kościoła, nie zapominali jednak o krewnych, przeznaczając im zwykle druki o świeckiej tematyce. Księża zamieszkujący pod koniec życia w lubelskich klasztorach czynili zapisy na rzecz zakonu, przekazując wybrane druki, np. słowniki do użytku braci. Proboszcz czemiernicki ks. Byszewski przeznaczył książki duchowne do biblioteki miejscowego kościoła⁸⁰, podobnie ex-jezuity ks. Ignacy Świdzki zadysponował „książki i manuskrypta różne moje własne te profundo instructio kościołowi łasznowskiemu odstępuję darmo”⁸¹. Nieco inaczej zdecydował ks. Grzegorz Wężyk, proboszcz parafii Abramowice, zapisując swoje książki w nieznaną liczbę bliskiej krewniej, a 40 tytułów przeznaczając dla diecezji lubelskiej, a instrumenty geometryczne przekazując bratankowi⁸². Jeszcze inaczej postąpił ks. Walenty Kraszewski z Bystrzycy, który uczynił siostrzenicę uniwersalną dziedziczką, darowując jej „bibliotekę małą”. Nie pominął jednak pozostałych krewnych, czyniąc odpowiednie zapisy, wsparł też szpital prowadzony przez bonifratrów w Lublinie⁸³. Natomiast ks. Ignacy Dąbrowski, zmarły w klasztorze kapucynów w Lublinie, przeznaczył zakonnikom wybrane książki, w tym „Knapiusza czyli słownik Bobrowskiego nowy”⁸⁴. Wśród wymienionych zapisów testamentowych, obok darów dla kościoła lub krewnych, pojawił się również zapis ks. Antoniego Ogonowskiego legujący bibliotekę uczniowi Szkoły Wojewódzkiej w Lublinie⁸⁵.

Zakończenie

Akta notarialne, przede wszystkim inwentarze, akta licytacji i testamenty stanowią ważne źródło do badań nad księgozbiorem i kulturą książki duchowieństwa. Są cennym źródłem mówiącym o istnieniu bibliotek prywatnych wśród

⁷⁸ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1856, akt nr 455.

⁷⁹ APL, Akta J. Majewskiego notariusza m. Lublina 1859, akt nr 42.

⁸⁰ APL, Akta M. Kobylńskiego notariusza m. Lublina 1819, syg. 19, akt nr 302.

⁸¹ APL, Akta A. Dąbrowskiego notariusza m. Lublina 1826, syg. 5, akt nr 291, k. 894v.

⁸² APL, Akta A. Dąbrowskiego notariusza m. Lublina 1829, syg. 8, akt nr 317.

⁸³ APL, Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1826, akt nr 66.

⁸⁴ Jedno z wydań F. Bobrowski, *Lexicon latino-polonicum. Słownik łacińsko-polski na wzór słownika Jakuba Facciolati*, Wilno 1822 i Toż, wydanie drugie zupełnie przerobione i znacznie powiększone, Wilno 1842-1844; Akta L. Ciświckiego notariusza m. Lublina 1859, akt nr 146.

⁸⁵ APL, Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1825, akt nr 96.

duchowieństwa, które z reguły nie zachowały się do współczesności, a stanowią istotne świadectwo kultury umysłowej środowiska. Szczególnie ważną rolę odgrywają inwentarze notarialne, zawierające informacje pozwalające określić w jakich społecznych środowiskach książka była obecna, a także przyporządkować geograficznie odnotowane biblioteki. Co istotne, specyficzne zagęszczenie danych o posiadanych książkach pozwala określić strukturę księgozbiorów pod względem ilościowym i jakościowym, a także uchwycić przemiany określonych wskaźników na przestrzeni czasu. Z pewnością są to źródła pozwalające wnioskować o społecznej recepcji odmian piśmiennictwa teologicznego, ponadto dostarczają informacji o zainteresowaniu innymi świeckimi obszarami życia i konsumpcji druków różnych typów: naukowych, edukacyjnych, poradnikowych, literatury pięknej. Z uwagi na masowy wręcz charakter źródeł i dobry stan zachowania, pozwalają one mówić o zjawiskach zachodzących w szerszej skali i w odniesieniu do różnych środowisk duchowieństwa, zarówno hierarchów, jak i słabiej reprezentowanego w innych źródłach duchowieństwa parafialnego. Akta powstałe w wyniku tych samych regulacji prawnych i w podobnym celu umożliwiają prowadzenie analiz porównawczych. Ponadto dokumenty notarialne są wartościowym źródłem informacji o trudno uchwytnym zjawisku społecznego obiegu książki, dostarczają także wiedzy, o wtórnym obiegu książki w środowisku duchowieństwa i o funkcjonowaniu rynku księgarskiego i cenzury. Niewątpliwie wspomniane źródła, poprzez zindywidualizowane wypowiedzi testamentowe wskazują także na świat wartości i miejsce książki i biblioteki w świadomości ówczesnego duchowieństwa.

Akta notarialne pośrednio dostarczają wielu cennych informacji wskazujących na formację umysłową księży kształtowaną w okresie ważnych przemian, związanych z oświeceniowymi reformami nauczania seminaryjnego i reformami Kościoła, w epoce gwałtownych przeobrażeń politycznych przełomu XVIII i XIX wieku. Dokumenty notarialne wnoszą istotne informacje dotyczące społecznego funkcjonowania książki okresu zaborów. Zachowane bogate zasoby pochodzące z dziewiętnastowiecznych kancelarii notarialnych nie tylko lubelskich, ale i z terenu Królestwa Polskiego dostarczają obfitych źródeł, co paradoksalnie zniechęcało badaczy do podejmowania szczegółowych kwerend, zwłaszcza, że nie są to zbiory, poza nielicznymi wyjątkami, zdigitalizowane. Z pewnością tworzenie pomocy archiwalnych i doskonalenie narzędzi wyszukiwawczych ułatwiających prowadzenie kwerend w obszernych zasobach przyczyniłoby się do większej popularyzacji źródeł⁸⁶. Warto podkreślić, że podjęcie systematycznych kwerend niewątpliwie pozwoli na zgromadzenie możliwie kompletnych danych do badań księgozbiorów duchowieństwa, co w konsekwencji stworzy warunki wydatnego poszerzenia wiedzy o prywatnych bibliotekach i kulturze książki wśród polskiego duchowieństwa doby zaborów. Akta notarialne są zatem cennym źródłem do badań księgozbiorów duchowieństwa w skali regionalnej i dla całego obszaru Królestwa Polskiego.

⁸⁶ M. Wilkowski, *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013, s. 24-34.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Państwowe w Lublinie (APL)

Akta notariuszy miasta Lublina – grupa zespołów:

Akta Edwarda Brodowskiego notariusza m. Lublina 1856-1863.

Akta Leona Ciświckiego notariusza m. Lublina 1859-1863.

Akta Ksawerego Chełmickiego notariusza m. Lublina 1823-1848.

Akta Aleksandra Dąbrowskiego notariusza m. Lublina 1823-1830.

Akta Jana F. Górskiego notariusza m. Lublina 1810-1822.

Akta Marcina Kobylińskiego notariusza m. Lublina 1810-1822.

Akta Serafina Konwickiego notariusza m. Lublina 1841-1859.

Akta Jana Majewskiego notariusza m. Lublina 1837-1863.

Akta Jana Wasiutyńskiego notariusza m. Lublina 1823-1856.

Opracowania

Bieńkowska Barbara, *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródło do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce”, 18 (1989) s. 65-75.

Chamerska Halina, *Akta hipoteczne i notarialne jako źródła badań nad księgozbiorem prywatnymi XIX-XX wieku (zagadnienia metodologiczne)*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi”, 3 (1977) s. 5-22.

Cubrzyńska-Leonarczyk Maria, *Kanonik warszawski Jan Chociszewski (1572-1617) i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne”, 46 (2002) s. 177-188.

Cyrklaff Ryszard, *Busenbaum Hermann*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułkowski, Lublin 1995, kol. 1233-1234.

Dymmel Anna, *Akta notarialne w badaniach bibliologia*, w: *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004, s. 27-36.

Dymmel Anna, *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 2013.

Erber Czesław, *Dzieje książki na Kielecczyźnie*, Kielce 1996.

Estreicher Karol, *Bibliografia polska*, Kraków 1872-1951; ed. II, Kraków 1959-2016.

Głombowski Karol, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966.

Główka Dariusz, *Księgozbiory duchowieństwa płockiego w XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 102 (1995) s. 15-26.

Główka Dariusz, Klonder Andrzej, *Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 51 (2003) s. 157-176.

Grzebień Ludwik, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542-1600)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22 (1971) s. 70-120.

Grzebień Ludwik, *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2013.

Iwańska-Cieślak Bernadeta, *Prywatne księgozbiory członków kapituły katedralnej we Włocławku w XVII wieku*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 2 (2010) s. 9-29.

Iwańska-Cieślak Bernadeta, *Księgozbiór biskupa sufragana Karola Ludwika Pollnera w świetle spisu z 1887 roku*, w: *Studia z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2007-2010*, red. Z. Kropidłowski, D. Spychała, K. Woźniak, Bydgoszcz 2010, s. 33-46.

- Jaroszek Kazimierz, *Notariusze działający na terenie Królestwa Polskiego w latach 1808-1915. (Wykaz kancelarii notarialnych przechowywanych w archiwach państwowych)*, w: *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX-XX wieku*, red. S. Piątkowski, K. Skupieński, Radom 2004, s. 177-201.
- Korobowicz Artur, *Z dziejów notariatu w Królestwie Polskim 1876-1915*, w: *Państwo, prawo, myśl prawnicza*, red. A. Korobowicz et al., Lublin 2003, s. 123-131.
- Kozak Szczepan, *Akta notarialne jako źródło historyczne. Metodologia i kierunki badań, postulaty badawcze*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 46 (2009) s. 141-152.
- Kozak Szczepan, *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.
- Kumor-Mielnik Joanna, *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805-2005*, Lublin 2011.
- Kwaśniewski Andrzej, *Księgozbiory prywatne zachowane w bibliotece kapituły kieleckiej (XV-XVIII wiek)*, „*Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*”, 62 (2012) s. 69-94.
- Lech Marian, *Akta notarialne jako źródła do badań nad księgozbiorami domowymi*, „*Studia o Książce*”, 9 (1979) s. 187-201.
- Malec Dorota, *Notariat polski w XIX i XX wieku*, w: *Notariat polski. Historia i współczesność*, red. D. Malec, K. Skupieński, Warszawa 2006, s. 83-207.
- Mazur Elżbieta, *Wykorzystanie inwentarzy w badaniach nad kulturą XIX wieku na ziemiach polskich*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, 51 (2003) s. 177-182.
- Mazur Hubert, *Księgozbiory duchowieństwa parafialnego w świetle akt Kontroli Skarbowej przy Sądach Guberni Radomskiej w Kielcach*, w: *Spółeczeństwo i kultura w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettinger, J. Szczepański, Kielce 2009, s. 35-52.
- Migoń Krzysztof, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „*Studia o Książce*”, 15 (1985), s. 3-18.
- Modzelewska Bożena, Wójcik Walenty, *Fleury Claude*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowski, Lublin 1989, kol. 324-325.
- Mohrmann Ruth- E., *Pośmiertne inwentarze mienia – krytyka źródła, problemy badawcze*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, 53 (2005) s. 137-145.
- Nir Roman, *Katalog rękopisów biblioteki Seminarium Duchownego w Kielcach*, „*Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 41 (1980) s. 91-126.
- Obląk Tadeusz, *Avancini Nicolaus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1171.
- Olszewski Daniel, *Akta Konsystorza Kieleckiego jako podstawa do badań nad parafiami i duchowieństwem pierwszej połowy XIX wieku*, „*Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 19 (1969) s. 5-30.
- Olszewski Daniel, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1986.
- Olszewski Daniel, *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku*, „*Rocznik Świętokrzyski*”, 16 (1989), s. 147-173.
- Paszkiewicz Urszula, *Księgozbiór Stanisław Staszica w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie: studium proveniencyjne*, „*Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi*”, 9 (1989) s. 79-123.
- Pawłowicz Weronika, *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, Katowice 2009.
- Poisson Jean-Paul, *Notaires et société. Travaux et de sociologie notariale*, Paris 1985.

- Rulka Kazimierz, *Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy w bibliotece seminarium wrocławskiego „Studia Wrocławskie”*, 5 (2002) s. 412-438.
- Słodkowska Elżbieta, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, Warszawa 1996.
- Smoleński Stanisław, *Abelly Louis*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułkowski, Lublin 1985, kol. 13.
- Szady Joanna, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008.
- Szocki Jerzy, *Księgozbiory domowe w Galicji wschodniej 1772-1918*, Kraków 2001.
- Wilkowski Marcin, *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013.
- Wójcik Walenty, *Ksiądz Stefan Żuchowski (1666-1716): Uczony, pisarz i bibliofil*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 40 (1980) s. 161-169.

WARTOŚĆ LUBELSKICH AKT NOTARIALNYCH JAKO ŹRÓDŁA DO BADAŃ PRYWATNYCH KSIĘGOZBIORÓW DUCHOWIEŃSTWA W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie potencjału źródłowego akt notarialnych i wskazanie możliwości ich wykorzystania dla badań nad księgozbiorami prywatnymi duchowieństwa i historią książki doby zaborów. Są to zasoby dobrze zachowane, przechowywane w archiwach państwowych. Jak dowiodła kwerenda prowadzona w Archiwum Państwowym w Lublinie obejmująca obszerny zespół Notariusze miasta Lublina z lat 1810-1863 wśród dokumentów sporządzanych przez notariuszy szczególnie istotne dla badań księgozbiorów duchowieństwa są inwentarze mienia, następnie akta licytacji i testamenty. Inwentarze mienia (szczególnie do 1876 r.) niejednokrotnie zawierają wykazy domowych księgozbiorów kapłanów. Z uwagi na zazwyczaj szczegółowy sposób opisu zawartości prywatnych bibliotek możliwe jest poznanie kultury książki wspomnianego środowiska, a pośrednio źródeł intelektualnych inspiracji duchowieństwa. Wartościowe źródła stanowią także akta licytacji dostarczające informacji o wtórnym obiegu książki w skali lokalnej, jak i ukazujące mechanizmy działania cenzury w praktyce. Także cennych zindywidualizowanych informacji dostarczają testamenty mówiące o świecie wartości ówczesnego społeczeństwa i dalszych losach księgozbiorów. Konsekwentne wykorzystanie wspomnianych źródeł archiwalnych pozwoli poszerzyć stan wiedzy o księgozbiorach duchowieństwa i kulturze książki nie tylko w skali regionalnej, ale i w odniesieniu do całego Królestwa Polskiego.

Słowa kluczowe: duchowieństwo; źródła archiwalne; akta notarialne; księgozbiory prywatne duchowieństwa; historia książki; historia bibliotek; Królestwo Polskie; Lublin; XIX wiek

**THE VALUE OF THE LUBLIN NOTARIAL DEEDS AS A SOURCE
FOR STUDYING PRIVATE BOOK COLLECTIONS OF THE CLERGY
IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY**

Summary

The aim of the article is to present the notarial deeds as potential sources and to show how they can be used for studying the private book collections of the clergy and the history of the book in the partition period. The collections under investigation are well-preserved ones; they are held in state archives. Research on the extensive fonds of the Lublin notaries of 1810-1863, conducted in the State Archive in Lublin, revealed that property inventories, auction records and wills are the documents particularly valuable for studying the book collections of the clergy. The property inventories (especially the ones to 1876) frequently included the lists of the private libraries of various priests. And thanks to a detailed description of the private libraries, it is possible to learn about the book culture of the above-mentioned circles and, indirectly, about the intellectual sources of inspiration to these priests. The auction records are also valuable sources as they provide information about samizdat books circulating locally as well as showing the mechanisms of censorship in practice. In addition, the wills include useful personalized data reflecting the values of contemporary society and the history of the book collection. Using the archival sources mentioned above will broaden the knowledge about the book collections of the clergy and the book culture not only at the regional scale but also with reference to the whole Kingdom of Poland.

Keywords: the clergy; archival sources; notarial deeds; private book collections of the clergy; the history of the book; the history of libraries; the Kingdom of Poland; Lublin, the 19th century

Translated by Aneta Kiper